

VI. RÉSZ

A HÁBORÚS PROPAGANDA

Írta: Dr. LUTTER JÁNOS

A HÁBORÚS PROPAGANDA.

Az általános hadkötelezettség nemcsak a hadsereg és hadjárat dimenzióit növelte meg, hanem a háborúnak egész arculatát is megváltoztatta. A hadseregek néphadseregekké lettek, s maga a háború már nemcsak a fegyveres erők, hanem a szembenálló nemzetek minden erőinek, materiális (gazdasági) és morális, fizikai és pszihikai energiáinak a mérkőzése. Ma már nem uralkodók vagy uralkodóházak, sem nem zsoldos csapatok vagy hadseregek viaskodnak; a háborúban valamilyen módon és részben részt vesz a hadban álló nemzetek minden egyes fia, a harcoló államoknak egyetlen polgára sem vonhatja ki magát a háború hatásai alól.

Ezért ma már nem elégséges a hadban álló katonaság testi és lelki jólétének, fizikai és morális ellentálló képességeinek fönntartása és gondozása, hanem a harcban álló nemzetnek magának a kellő adminisztrálása is, mind a népesség ellátása, mind lelkiületének fokozott gondozása által parancsoló szükséggé lett. A világháborúban, lévén ez nemcsak koalíciós háború, de olyan óriási dimenziójú, hogy még a semlegesen maradt nemzetekre is súlyosan kihatott mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben, még hatványozódott ennek a jelentősége. A háborús pszichének fönntartása, sőt ha lehetséges, fokozása a végső győzelemig, *szülte a háborús propagandának bámulatra méltó organizációját különösen világháborúbeli ellenfeleinknél.*

Persze csak csonka torzót kapnánk, ha ellenfeleinknek csak a háború *alatt* kifejtett propagandisztikus tevékenységét vennők figyelembe, mint ahogy a világháborút is téves volna 1914 július 28-ával, a monarchiának Szerbia elleni hadüzenetével kezdeni. *Az az évtizedeken át felgyülemlett ellentétes erőknek csak a kirobbanása volt. A háború a civilizáció mai fokán már nem holmi váratlan akaratelhatározása a souverainitás birtokosának, nem ered az egyéni szeszélyből, vagy indulatból, hanem az már csak a befejezése valamely külpolitikai iránynak és tevékenységnek.* Ezért a propaganda tevékenységet is messze a háború előtt, a háborús gondolat tendenciájának már a kicsirázásától kezdődőleg kell figyelemmel kísérnünk, hogy juste milieu-t nyerhessünk.

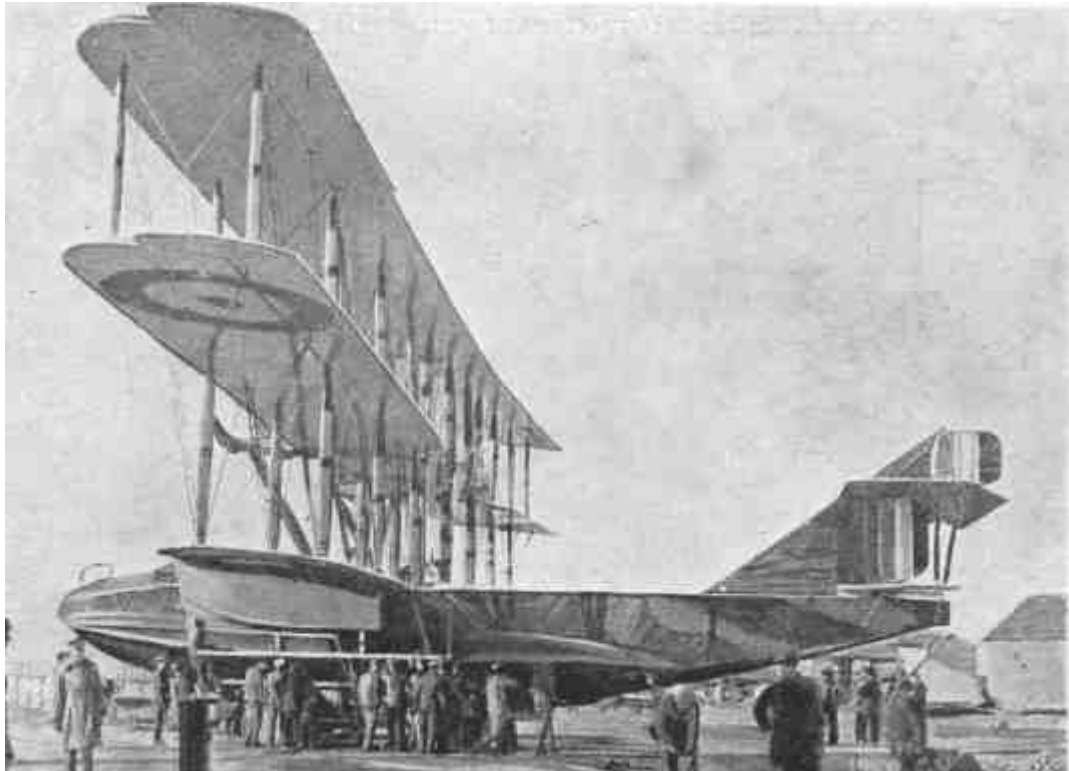
Ezért mindenekelőtt a kellő megértés végett röviden vázolnunk kell Európának külpolitikai helyzetképét a világháború kitérését megelőző negyedszázadban. Bismarck visszalépése után hamarosan létrejöhett a Caprivi által szabadjára engedett Oroszországnak szövetkezése a francia köztársasággal, még pedig erősen offenzív tendenciával. Ettől kezdve az európai kontinensen két nagy hatalmi csoport állott szemben egymással:

az osztrák-magyar-német-olasz hármasszövetség, kiegészítve a Romániával kötött katonai konvencióval, s a francia-orosz kettős szövetség. E két szövetség erői meglehetősen kiegyenlítették egymást, annak ellenére, hogy az 1867 májusában lezajlott moszkvai pánszláv kongresszus óta az orosz cárizmus a pánszlávizmus szövétnekhordozójává lett, s ezzel nemcsak a Balkán szláv államaira, de még monarchiánk szláv néptömbjeire is állandó hatást gyakorolt. A Balkánon a szövetségek erőviszonyának paralizálódása abban nyilvánult, hogy míg Bulgária erősebben vonzódott Oroszországhoz, addig a monarchiával szorosabb gazdasági összeköttetésben levő s vele határos Szerbia a két utolsó Obrenovics alatt inkább a duális monarchia kegyét kereste. Anglia 1898-ig nem érezte szükségét annak, hogy a «splendid isolation» politikájával szakítson s ily módon az európai egyensúly politikájának valóságos garáncolója, biztosítója volt. Az európai egyensúlynak e békés periódusában céltudatos háborút előkészítő propagandáról nem lehet beszélni. Mindössze annyit figyelhetünk meg, hogy a francia napi sajtó a nagy szláv szövetséges kedvéért időről-időre figyelmet szentel a Balkán-tűzfészek ügyeinek tárgyalására, így különösen az 1897-iki krétai fölkelés és görög-török háború rövid periódusában.

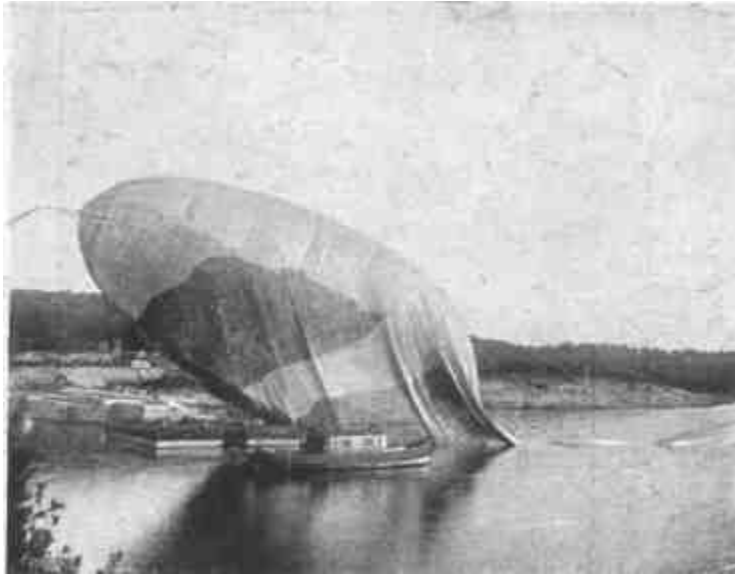
1898-ban Anglia tudatára ébred az izoláltság veszélyeinek. Leggazdagabb gyarmatát, Indiát az egyre növekedő keletázsiai orosz terjeszkedés fokozatosan veszélyezteti. A fenyegető háború megelőzése végett védelmet, szövetségest keres s azt egy angol-német-északamerikai véd- és dacsövetségben véli megtalálhatni. Azonban az angol ouverturenek óriási jelentőségét Németország külpolitikájának akkori irányítói: Gr. Bülow külügyi államtitkár, br. Holstein külügyi osztályfő s nem utolsó sorban maga II. Vilmos császár, nem érzik át s abból a helytelen alap gondolatból indulva ki, hogy Anglia számára *lehetetlen* a cári hatalommal szemben fennálló ellentétek eliminálása, s így mennél jobban nő a háború veszélye Anglia számára, annál drágábban kell Angliának megfizetnie Németország szövetségét, halogató taktikát választanak s a szövetkezés lehetőségének megmecsillantása val koloniális előnyöket csikarnak ki a *generális megegyezést* áhító Angliától. S a háború veszélye Albion számára tényleg növekszik, az 1899 őszen kitörő dél-afrikai hadjárat balszerencsével tetézett kezdete igen kritikussá teszi Anglia helyzetét mind Európában, mind Ázsiában. Anglia meg is újítja szövetségesi ajánlatát 1899 novemberében II. Vilmos császár és Bülow gr. államtitkár windsori látogatása alkalmával, de kézzelfogható eredményt akkor sem tud elérni a rezerváltabb Salisbury marquis tudtával tárgyaló Chamberlain gyarmatügyi államtitkár. Sőt a Bülow kérésére, nov. 30-iki Leicester-i toastjában az angol-német szövetség eszméjét, mint legtermészetesebb szövetséget hangsúlyozó Chamberlain visszautasító válasza talál Bülow gr. 1899 dec. 12-iki híres «Hammer u. Amboss» beszédében, amelyben a német külügyi államtitkár az Anglia iránt akkor ellenséges Oroszországgal való barátság szükségét hangsúlyozta. De még ez az ismételt sikertelenség sem riasztotta vissza a konzervatív Salisbury kabinetet, s annak legjelentősebb tagját, Chamberlaint, a Németországgal való szövetségi tárgyalások újra felvételétől. 1901 január 15-én a devonshirei herceg Chatworth-i kastélyában találkozáskor a beteg Hatzfeldt grófot helyettesítő br. Eckardstein német ügyvivővel, vele poli-

NÉMET REPÜLŐGÉPELHÁRÍTÓ GÉPPUSKA.

HÁROMFEDELŰ ÓRIÁS ANGOL REPÜLŐGÉP.

A POLA FÖLÖTT LELŐTT «CITTA DI JESI» NEVŰ OLASZ LÉGHAJÓ.

OSZTRÁK-MAGYAR REPÜLŐGÉPELHÁRÍTÓ ÁGYÚ.

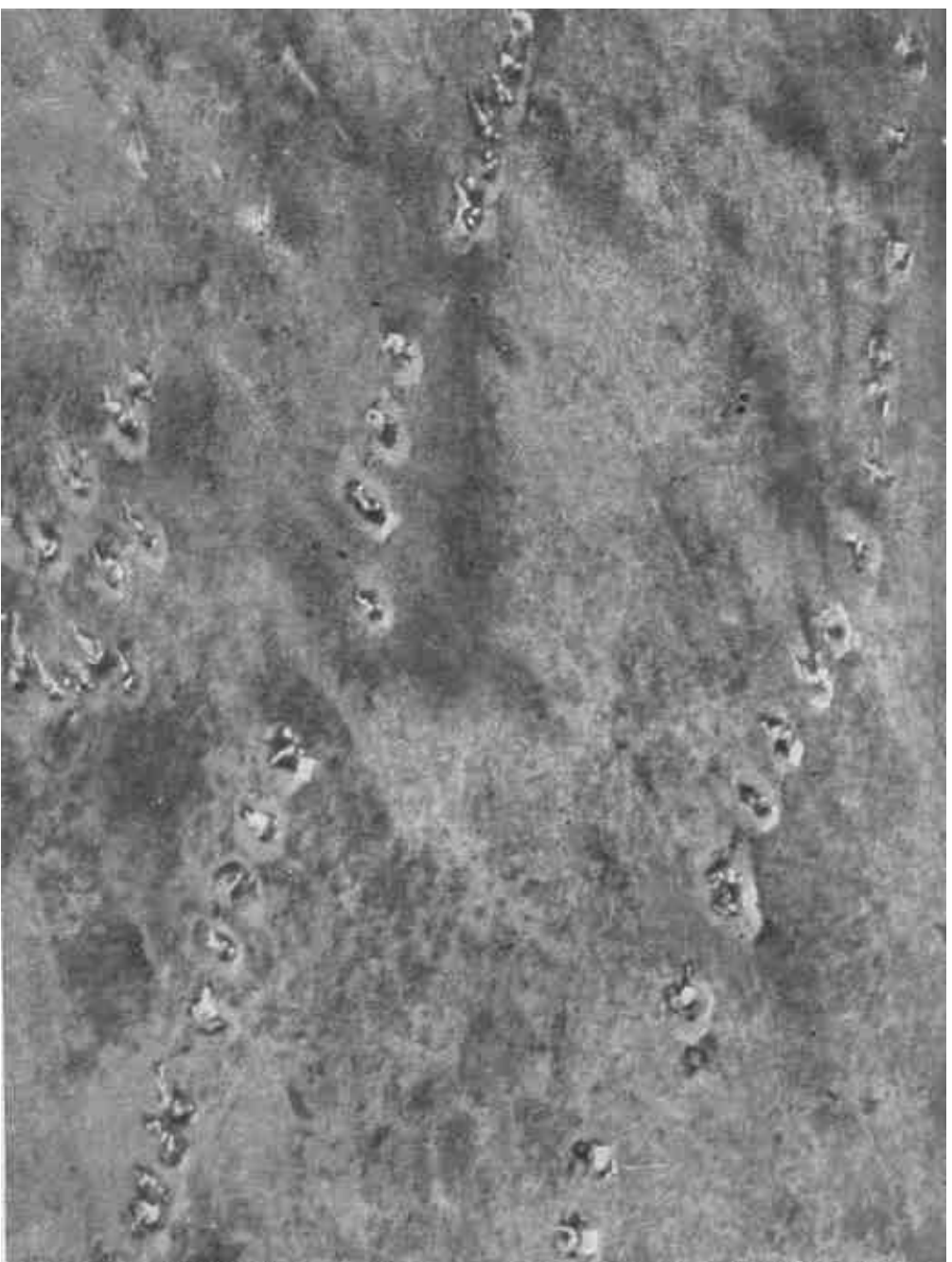

AZ ELLENSÉG BEPILLANTÁSA ELLENKÉSZÜLT ÚT AZ OLASZ HARCTÉREN.

LÖVÉSZÁROK ÉS TÁMADÓ OSZTRÁK-MAGYAR GYALOGSÁG A KOMENI FENNTÉRSÉGEN.

CSATAVONAL A FRANCIA HARTÉREN, A KADONÁR ÖSMAGYOR VÁJTA LYUKAKKAS VÁRJÁR AZ ELLENSÉG TÁMADÁSÁT.

tikai eszmecserébe bocsátkozott, s újra fölvetette a Németországgal való szövetkezés eszméjét, erősen hangsúlyozván Angliának azt az elhatározását, hogy amennyiben Németországgal nem tudna Anglia szövetségre jutni, még nagy áldozatoktól sem fog visszariadni, hogy a francia-orosz szövetséggel megegyezhessen, éppen mert a splendid isolation politikája lehetetlenné vált Anglia számára. Sajnos, Berlinben ezt a nyomatékos figyelmeztetést sem értették meg, illetve félreértették, mint Holsteinnek Eckardsteinhez írt privát-válaszából szemlélhetjük, aki Chamberlain figyelmeztetését «Schwindel»-nek, bluff nek bélyegzi. Berlinben a helyzet sorsdöntő fordulatát egyáltalán nem érezték át, s ezért kétszeres intermezzóval (a kínai tengeri vámok kérdésének sürgetése, valamint II. Vilmos beszéde az Alexander gárdagránátosezred ünnepén) tarkítva ismét csak a tárgyalások elhúzásának taktikájához folyamodtak. Azzal az ellen javaslattal léptek föl, hogy Anglia lépjen a hármasszövetséghez s hozzá még ötödikül Japánt szerezzék meg. Ennek a javaslatnak komoly értéke csak úgy lehetett volna, ha a hármasszövetségi szerződést bizalmasan közlik Angliával; ezt azonban sem Eckardsteinnak, sem Hatzfeldtnek nem sikerült kieszközölni a berlini külügyi hivataltól, s az Angliával folytatott szövetségi tárgyalások csakhamar végleg megfeneklettek, mert a német külügyi hivatal még Lansdowne marquis utolsó kísérletére, egy Marokkót illetően kötendő egyezmény-javaslatára sem reagált. Evvel Németországnak az európai békét biztosító három nagy alkalma kiaknázatlanul maradt s az európai egyensúly felborítása lehetségessé vált. S Németország sorsának intézői még itt is szüklátókörűeknek bizonyultak, ügyetlen külpolitikai akciókkal (flotta-propaganda, az algecirasi konferencia kierőszakolása, a björköi értéktelen szerződés II. Miklós cárral, az 1911-iki agadiri incidens) oly hamis kül-színben tüntették fel a német császárságot, mintha azt napóleoni vágyak fűtenek.

A németekkel való hiábavaló tárgyalásokba belefáradt konzervatív angol államférfiak először keletázsiai vitális érdekeiket biztosították a Japánnal 1902-ben kötött, s a keletázsiai érdekszférákat meghatározó szövetségi szerződéssel. Ez azonban csak igen csekély értékű lett volna, ha Anglia egyúttal meg nem akadályozza egy túlhatalmas kontinentális európai blokknak a lehetőségét, hiszen az már a Jameson-féle betörés idején s még erősebben a búr háború kitörésekor kísértett. A konzervatív angol államférfiak ezt igen ügyesen egy angol-francia egyezményen át tették lehetetlenné, ez az ú. n. marokkói egyezmény, mellyel 1904 áprilisában egyfelől biztosították Egyiptom birtoklását a Marokkóban végbemenendő francia terjeszkedés koncedálásával és támogatásával, másfelől megakadályozták azt, hogy az orosz monarchiával szövetséges francia köztársaság esetleg egy európai, angolelles kontinentális blokkba lépjen. E francia-angol szövetségi tárgyalások alatt történik Belgrádban az orosz követ, Czarikov sugalmazására és segítségével végbemenő királygyilkosság. A duális monarchiához vonzódó s ott támaszt találó utolsó Obrenovicsnak, Sándor királynak áldozatul kellett esnie, hogy az oroszbarát irányzat kerekedhessék felül Szerbiában s a kicsiny, de vitéz szerb nép az orosz befolyás alatt álló Karagyorgyevicsek vezetése alatt a monarchiánk elleni orosz agitáció főfészke, előbástyája legyen. *1903 június 11-ének véres éjszakája a nyitánya az európai háborút*

*előkészítő propagandának. Ettől kezdve már nemcsak szórványosan, de rendszeresen, szervezeten irányított propaganda indul meg Ausztria-Magyarország ellen a francia, orosz és szerb sajtóban.** S az erős szláv kontingensű Ausztria adminisztratív funkcionáriusainak nemtörődömségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ártatlannak tetsző torna* egyesület leple alatt végbemenő szláv agitációt eltűrte, sőt még vasúti kedvezményekkel meg is könnyítette. Pedig fel kellett volna tűnnie, hogy a cseh szokolisták évről-évre következetesen Isztriát és Dalmáciának, valamint Horvátországnak szlávoklakta városait keresték föl s ott valósággal hatósági asszisztenciával üzték államellenes üzelmeiket. E szokolista látogatások is 1903-tól válnak rendszeresekké s készítik elő a monarchia bomlasztását belülről is.

A konzervatív angol államférfiak által létesített angol-francia entente tette lehetővé azután Angliában a konzervatívokat felváltó oroszbarát liberális kabineteknek azt, hogy a Japánnal megvívott szerencsétlen kimenetelű háború után megpuhultan az orosz kabinet hajlandóvá legyen az ázsiai kérdésekben megegyezni Angliával. Az 1906-907-ben kötött perzsiái, tibeti és afgán egyezmények a mértföldjelző kövei az oroszbarát angol politikának s jelentőségteljes, *hogy ugyanebben az időben kezdődik meg Angliában az erőteljes sajtó-campagne a monarchia ellen. Szinte párhuzamosan az osztrák és magyar trónörökösének, Ferenc Ferdinánd főhercegnek a monarchia politikai irányításában való egyen növekedő aktivitásával, jelennek meg Seton Watsonnak Scotus Viator írói név alatt megjelenő támadásai a magyar nemzeti állam eszméje ellen.* Első munkájában, az 1907-ben megjelent «Racial problems in Hungary»-ban a hazánkban élő nemzetiségi agitátorok információira támaszkodva, a Ferenc Ferdinánd által propagált foederalisatio mellett tör lándzsát, s mikor erre gr. Esterházy János és gr. Mailáth József tollából éles bírálatokat kap művére válaszul, teljes gyűlölettel a magyarság ellen fordul, s későbbi munkáiban** tagadhatatlan publicisztikai ügyességgel, de annál kevesebb igazsággal, a magyar nemzetet állítja oda az európai civilizáció botránkövéül. S a magyar nemzet számára mindenkor szomorú tény marad, hogy Scotus Viator szlávbarát, magyargyűlölő kitéréseire helyeslő viszhangot ad a radikális nemzetközi irányú Társadalomtudományi Társaság az ő «Huszadik Század» c. folyóiratában s különösen a Jászi Oszkár tollából megjelenő doctrinair, a magyarság törekvéseit kigúnyoló s denunciáló cikkekben és tanulmányokban. Seton Watson a magyarországi radikálisok helyeslésétől fölbátorítva s titokban tán Bécs némely köréből is fölbiztatva, továbbfolytatja a magyar nemzet elleni agitatórikus munkáját a «The Southern Slav question and the Habsburg monarchy (London, 1912)-val mely valóságos propagátora Ferenc Ferdinánd trialisztikus gondolatainak s terveinek. Ugyanebben a periódusban az oroszbarátúvá lett Angliában Lord Northcliffe a «Times» megszerzésével, s a «Daily Mail» több milliós olcsó példányban való kiadásával csakhamar: az angol közvélemény irányítójává vált s Bécsbe küldött tudósítójával, Wickham Steed-

* A. Chéradame: Douze ans de propagande en faveur des peuples Balkaniques. Paris, 1913,

** Corruption and reform in Hungary. London 1911, Absolutism in Croatia, u. 0. 1911.

del minden lehető elkövetett az oroszok iránt gyanakvó angol közvéleménynek oroszbarátúvá hangolására. A német flotta ellenséges veszélyének élénk színekkel való szüntelen ecsetelése mellett különösen Ausztria-Magyarország lett a Northcliffe-sajtó céltáblája. A Bécsben székelő W. Steed minden lehető alkalmat megragadott arra, hogy különösen a magyarnemzetet, mint barbár elnyomót tüntesse fel az angol közvélemény előtt. Az újság cikkei alapján már a háború kitörése után napvilágot látott műve* beszédes tanúbizonysága W. Steed magyarellenes propagandájának. De Seton Watsonon és W. Steeden kívül is az essay-írók és utazgatóknak egész serege ír szünet nélkül tanulmányokat, főleg a Balkán szláv kérdéséről, *1907-től kezdve alig találunk oly angol folyóiratot, melyben ne volna szinte állandó rovat a keleteurópai politikai kérdés valaminő taglalása.* Ez is szembetűnően jelezte az angol külpolitika irányváltozását: az orosz Balkán-aspirációknak minden lehető módon való támogatását, s a békebarát angol közvéleménynek lassú, tervszerű preparálását az esetleges háborúra. Az angol parlamentáris demokráciában élő államférfiak és politikusok úgyszólván nap-nap után észlelték a sajtópropagandának csaknem döntő jelentőségét, s ezért *VII. Edward király izoláló politikájának szerves része volt a szünet nélküli sajtókampány, mellyel nemcsak az otthoni közvéleményt de az – immár hármass – entente-on kívül álló nagy nemzetek közvéleményét is a központi hatalmak ellen iparkodtak szuggérálni.*

Természetes, hogy az előkészítő tollhadjáratban a mi megsemmisülésünkre törő szomszédaink is bőven kivették a részüket. Különösen a francia napilapok és folyóiratok voltak azok, amelyek útján világgá kürtölhették a románok, szerbek, szlovének és csehek az ő magyarellenes vádjaikat és rágalmaikat és – odaadó hallgatóságra találtak. Már az annexiók krízis: 1908 ősze – 1909 tavasza, vészterhes horizontot világított meg villámlásával; -érezhető volt az európai egyensúly fölbillenésének előszele, s csak a kellő katonai előkészület hiánya tette a hármass entente hatalmait színleg meghunyászkodóvá. Tényleg, mihelyt Anglia az orosz Balkán-aspirációk mögé odaállt szekundansnak, európai egyensúlyról már nem lehet beszélni. Nem vitatjuk, sőt lehetségesnek tartjuk, hogy egy német-angol flottaegyezmény még visszaállíthatta volna az egyensúlyt, azonban a bizalmatlanság már Németországban is éppoly nagy volt Anglia szándékai iránt, mint Angliában a német tengeri tervek iránt s így Haldane lord kétszeri, bizonyára őszinte détentekísérlete nem sikerülhetett, a tengeren és szárazon való leszerelés helyett a fegyverkezés gyorsított iramú növelése következett be s ez a háborút előkészítő propagandával karöltve csak siettetett az európai civilizáció nagy katasztrófáját. A Balkán-államok ligája, bár kirobbanásában törökellenessé vált, az csak azért következett be, mert Törökországot egy, a monarchia elleni Balkán Szövetségbe Montenegro elsietett törökellenes támadása következtében, nem sikerült belevonni; ellenben már a liga magva, a szerb-bolgár szövetségi szerződés, kifejezetten Ausztria-Magyarország ellen irányult s kimutatható az orosz befolyás túlhatalmas volta benne.**

* The Hapsburg monarchy. London 1915.

** Bogitchevitch: Kriegsursachen. Zürich 1918. 115-121. és 129.-139. 1.

Ami azonban az egész Ligában és a Balkán-háborúknban a legérdekesebb, az az, hogy az angol liberális kabinetől Oroszországnak nyújtott támogatást is elárulja, hiszen a bolgár-görög szövetségi szerződést a Times szófiai levelezője, Bouchier ütötte nyélbe és sírja is egy vadregényesen fekvő bolgár kolostor kertjében van. Bármily tartózkodóan viselkedik is Sir Edward Grey külügyi államtitkár az angol közvéleménynek a Balkán kérdésektől való hagyományos idegenkedésének hatása alatt, azért az általa proponált londoni nagyköveti konferencia inkább a Balkán-viszály összebonyolításához, mintsem végleges elintézéséhez járult hozzá. Sőt Sir Edward Grey-nek 1912 november 22-én Paul Cambon-hoz intézett híres levele is csak arra volt alkalmas, hogy lovat adjon a szlávbarát francia külpolitika alá; s az angol támogatás felől biztosítva lévén, Poincaré még Sassonov orosz külügyminiszternél is harciasabb, valósággal uszítja a cári hatalmat Ausztria-Magyarország ellen.*

A két balkán háború alatt a szerb, orosz és francia sajtó monarchiaellenes uszításaival valósággal vetekedik a Northcliffe lord irányítása alatt álló angol sajtó. A «Times», «Daily Mail», «Daily Chronicle» leplezetlenül az európai háború megvívása mellett agitálnak. Northcliffe lordot tekinthetjük a habozó, határozatlan Sir Edward Grey veí és a lágyszívű, befolyásolható Asquith-al szemben a háborús eszme angol megszemélyesítőjének. Nem elégszik meg az angol világlapok által gyakorolt domináló befolyással, még a háború előtt megszerzi a «Matin» s a «Nowaja Wremja» francia, illetve orosz nagy napilapok tulajdonjogát s ezek útján terjeszti ki még jobban a befolyását az európai olvasóközönségre. Persze a román, cseh és szerb agitátorok sem maradnak tétlenül és napilapokban, folyóiratokban és önálló könyvekben szinte szünet nélkül támadják különösen az erős nemzeti érzésű Magyarországot s ezzel nem csekély mértékben terjesztik a nyugteurópai nemzetekben a magyarelles hangulatot.

Az angol segítség felől biztosított francia politikusok (különösen Poincaré, Delcassé és Paul Cambon) befolyására vezethető vissza, hogy az orosz cár tanácsadói, különösen Szaszonov, Szuchomlinov és Januskievics vezérkari főnök már 1914 februárius havában koronatanácsban határozzák el Konstantinápolynak és a Dardanelláknak *világháborúban való megszerzését* s az ezt megneszelő francia diplomácia nem a világháború földézése ellen opponál, hanem csak az ellen, hogy a főhadiszintér Kisázsia legyen. Az egész diplomáciai manőverezés csak arra irányul, hogy Angliát magukkal ránthassák a háborúba. Valósággal perdöntően fedi fel a szerajevói véres tragédia messze vezető politikai hátterét H. E. Barnes az ő «The genesis of the world war» (New-York 1926) c, a háborús felelősség kérdésére nézve alapvető fontosságú művében. A kéz, mely Gavriilo Princip és társait irányította, a titkos Őrna Ruda (fekete kéz) vezetője, Dimitrijevics szerb vezérkari ezredes volt, de hogy a sugalmazok közül nem hiányzott Hartwig belgrádi orosz követ sem, több mint valószínű. A sorsdöntő nyolc nap alatt Sir Edward Grey habozása és határozat-

* Converset: Les trois ans de diplomatie secrète qui nous menèrent à la guorre de 1914. Paris, 1925.

lansága lehetővé tette az európai kontinentális hatalmak háborús összecsapását s az európai egyensúly végleges felborítását Anglia háborúba lépése által.

Természetes, hogy a háborúba döntött Európa előtt igen fontos volt a háború földézéséért való erkölcsi felelősséget minél előbb az ellenfélre hárítani s ez által megteremteni azt a háborús atmoszférát, mely a háborúnak diadalmas befejezéséhez szükséges. Erzberger emlékirataiból* tudjuk, hogy e téren is az angol propaganda mennyivel gyorsabb, ügyesebb és szervezettebb volt, mint a német, mert hiszen Ausztria-Magyarországnak ellenpropagandájáról nem is beszélhetünk, mert az legföljebb néhány semleges országbeli jelentéktelen napilap megszerzésében merült ki.

A központi hatalmak ellen a háború alatt irányított propagandának három főirányát különböztethetjük meg. *Az első az*, mely a háborús lelkületnek odahaza való fönntartását célozta. *A második* kategóriába tartozott az a propagandatevékenység, amelyet különösen a semlegesen maradt nemzetek közvéleményének befolyásolása érdekében folytattak. *A harmadik* kategóriába tartozik a legfontosabb propagandisztikus tevékenység, az ellenfél ellenállásának gyengítése és megbénítása a sajtó szolgálata és a szellem fegyverei útján. *Ezen a téren mutatta fel különösen Anglia a legnagyobb koncepciójú és stílusú tevékenységet, mely még az egykori ellenfeleket is elismerésre kényszeríti.* Az első két kategória mellékhajtásaként jelölhetjük meg azt a propagandát, melyet különösen Ausztria és a magyar nemzet ellen az ellenséges és semleges külföldön románok, csehek és szerbek folytattak a háború alatt és annak bevégezte után.

Legelőször ezt a mellékhajtást méltatjuk figyelemre, mert bennünket különösen ez érintett a legközelebről. E propagandának legképzettebb és legagilisabb tagja kétségtelenül *Masaryk Tamás* egyetemi tanár, a mai csehszlovák köztársasági elnök volt. Már a háború kezdetekor Sz.-Pétervárra menekülvén, legelőször ott fejtett ki agitációt a monarchia teljes megsemmisítése érdekében. Később Angliába került s a londoni egyetem katedrájáról hirdette azokat az eszméket, melyek a reánk diktált békében öltöttek testet. Angliából az északamerikai Unióba hajózott Masaryk s az amerikai tótság körében kifejtett agitációjának lehet köszönni a Magyarország területi épsége ellen irányuló ú. n. pittsburgi szerződést. E mellett oroszánrésze van abban is, hogy az Amerikai Unió kormánya a háborúba való lépése után oly békeproponciókat dolgoztatott ki, melyek elsősorban Ausztria-Magyarország teljes fölosztását jelentették. Masaryk után a repülőgépen, hamis útlevelel megszökött *Benes* volt a legügyesebb és legtevékenyebb agitátor, aki Franciaországban termékeny talajra talált magyarellenes propagandája kifejtéséhez, ő propagandaművében már 1915-ben Ausztria-Magyarország teljes megsemmisítését hirdette s ebben később olasz segítő társra is talált *Gaetano Salvemini* személyében, aki ugyanezt a célt hirdette (Delenda Austria, Paris 1916). Harmadiknak a magyar iskolában járt tót *Osuskyt* jelölhetjük meg, aki különösen «Magyars et Pangermanistes» c, Párizsban 1918-ban meg-

* Erlebnisse im Weltkrieg.

jelent művében fest a magyar nemzetről teljesen hamis, gyűlölettől átítatott képet. A csehek után a szerb *Jovan Radonitch* belgrádi egyetemi professzor működéséről kell szólnunk. Radonitch tanár 1911 őszén Budapesten is járt s ekkor az Országos Levéltárban a Jaksichoknak a Hunyadiakkal való összeköttetésére nézve tanulmányozta volna az Országos Levéltár okleveles anyagát, ha t. i. nem lett volna nemcsak a latin palaeographiában, de magában a latin nyelvben is teljesen járatlan. E sorok írójának, aki akkor az Országos Levéltár tudományos kutatószobájának volt tisztviselője, alkalma nyílt Radonitch professzornak e járatlanságát a legközvetlenebb közelből tapasztalhatni, hiszen majdnem minden siglának a feloldását tőle tudakolta s végül is valamennyi, a kérdésre vonatkozó oklevelet kénytelen volt a belgrádi egyetemi tanárnak német regestákkal együtt lediktálni. Radonitch Franciaországban kiterjedt tevékenységet fejtett ki Magyarország megcsonkítására, hogy mily történelmi tudással, más lapra tartozik, a fő a szerbség szempontjából az, hogy eredményesen, hiszen ő lett a párizsi békekonferencia szakértője a Bácska és a Bánság ügyeiben. Művei hemzsegnek a történelmi ferdtételektől s igazán iskolapéldái lehetnek annak, mennyire tudatlan a művelt Nyugat a magyar nemzet történelmének kérdéseiben.*

De a románok sem maradtak tétlenül. Különösen egyetemi tanáraik hirdették a párizsi Sorbonne «Haute école sociale»-ján az ő aspirációikat történelmi köntösbe bújtatott tévtanaikat. *Thomas Jonesco, Hurmuzesco, Dimitru, Pangrati, Sipsom, Gavanesco, Negulesco* és *Ursu* voltak az előadói a különböző, Románia aspirációival foglalkozó témáknak.** Ha az ember ma elolvassa ezeket az értekezéseket, igazán nem tudja, min csodálkozzék inkább: a műveit francia publikum tudatlanságán, vagy az előadó román tanárok történelmet hamisító vakmerőségén.

Csoda lett volna, ha szomszédaink aknamunkájában nem vett volna részt a skót *Seton Watson* is. ő tulajdonképpen csak folytatta a háborút megelőzően már megkezdett munkásságát. Már 1915-ben megjelenik «Roumania and the great war» c. műve, mely a román területi aspirációk korlátlan elfogadásával igyekezett Romániának ellenünk való sorompóba lépését előmozdítani. De nem feledkezett meg a magyarság befeketítéséről sem. «German, Slav and Magyar» és «The war and democracy» c. művében nemzetünket valósággal a civilizáció botránykövéül állítja Anglia járatlan közvéleménye elé. A délszláv problémának is szentel egy könyvet, mely «The rise of nationality in the Balkans» címmel 1916-ben Londonban jelenik meg. De még e kiterjedt munkássággal sem elégszik meg. Már a háború második évében Masaryk Tamás közreműködésével «The new Europe» címmel folyóiratot alapít *Seton Watson* s ebben jelennek meg propaganda

* Serbes de Hongrie et Magyars. Paris 1916; Le droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat. Paris 1916; Le couronnement en Hongrie et son importance. Paris 1917; Les Croates et l'Autriche-Hongrie. Paris 1918; Les Albanais et les Serbes. Paris 1918; Le Banat. Paris 1919; Le Batchka. Paris 1919; Histoire des Serbes de Hongrie. Paris 1919 es The Banat and the Serbo-Roumanian frontier problem. Paris 1919.

** Les questions Roumains du temps présent. Paris 1921.

cikkei és essay-i, melyeket azután a háború végeztével «Europe in the melting pot» cím alatt ad ki 1919-ben Londonban a híres MacMillan cég kiadásában. E mellett Seton Watson a háború folyamán tanácsadója lett az angol «Foreign Office»-nek is és valóban oroszlánrésze volt a minket ért területi csonkítások hivatalos előkészítésében.

Szomorúan kell megállapítanunk, hogy e hatalmas dimenziójú propaganda ellenében a duális monarchia részéről semmi sem történt. Pedig voltak oly lelkes hazafiak, akik felajánlották szolgálataikat s meg is voltak a kellő külföldi összeköttetések is, azonban a monarchia külügyminisztériuma nem tartotta szükségesnek e szolgálatokat igénybe venni. Csak egy tudós magyar historikusunk, dr. *Karácsonyi János* c. püspök, nagyváradi kanonok volt az, aki a hivatalos közöny ellenére sem riadt vissza az anyagi áldozattól sem, s 1917-ben megjelent művében* hatalmas történeti tudásának fáklyájával világított rá a magyarországi nemzetiségi telepítések történetére. Sajnos, e munka is csak magyar nyelven jelent meg, s még a semleges külföld sem vehetett e miatt róla tudomást. A tudós szerző 1918 őszén mondta el e sorok írójának, hogy művének német fordítása «már» készül, holott egy perctet sem lett volna szabad elvesztegetni, hogy az haladéktalanul megjelenjék angol, francia, olasz és német fordításban. Itt kell még megemlékeznem hazánknak egy angol barátjáról *Delisle Arthurról* is, akit a háború kitörése elszakított Budapesten élő családjától, s «Austria of the Austrians and Hungary of the Hungarians» c. könyvében évtizedes ittlakásból leszűrt tárgyilagos ítéletben igyekezett szembeszállni Seton Watson és W. Steed rágalomhadjáratával Angliában, kitéve magát annak is, hogy fizetett kémnek tekintik az angol hatóságok. Bárha nem is lehetett eredményes az ő ellenpropagandája, mégsem lehet megemlítés nélkül hagynom az ő nemes fáradozásait. *Anglia, bár az európai semlegeseket sem hagyta figyelmen kívül, a legnagyobb vehemenciával és minden anyagi és szellemi előnyének fölhasználásával az Északamerikai Unió közvéleményének megnyerésén fáradozott.* Az amerikai közvélemény előtt, kitűnő pszichológiai érzékkel, főként Belgiumnak Németország részéről való jogellenes megrohanása és ezáltal elkövetett szerződészegése volt az, amit unos-untalan fölhánytorgattak az angol jogi és politikai írók. Ha az ember össze akarná gyűjteni, egész könyvtárt tenne ki a Belgium semlegességének megsértésével foglalkozó könyvek és essayk nagy tömege. E kétségtelen jogsérelem mellé persze nem volt nehéz egész legendákat költeni az angol napilapokban és folyóiratok légiójában a németek embertelen, népjogellenes hadviseléséről. Csakhamar szárnyra kel a «the Huns» elnevezés, s a német bűvárnaszádok pusztításai az entente kereskedelmi hajóiban még növelik a máris megteremtett ellenséges hangulatot, mind Németország, mind általában a központi hatalmak iránt.

Ha végigtanumányozzuk az ententenak e háborus-popaganda temekéit, elkezdve S. B. *Brothnak* Londonban 1915-ben kiadott a «The gentle cultured Geman» c. pamfletjétől, mely valósággal illusztrációja akar lenni Loyd George izléstelen háborús jelszavának: «the road hog of Europe» (már t. i. a német nép), folytatva *Okie*-nek: America-

* A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig.

and the German peril (London 1915) c. művével, Mirman-Simon-Keller: «Pages d'Histoire 1914-16. Leurs crimes (Paris 1916) c. munkájával, s még vagy kétszáz teljesen hasonló irányú propaganda munkán át egészen Léon Daudetnek «Hors du joug allemand» (Paris 1915) c. kitűnő stílusban megírt művéig, avagy Headlam-Morley cambridgei egyetemi tanár komolyabb és mérsékeltebb tenorú «Great Britain or Germany» c. 1916-ban megjelent munkájáig, valamennyinek az a közös jellemzője, hogy igazat és költöttet oly ügyes keverékben tálnak az akkor még semleges államok olvasópublikuma elé, hogy még a leghívebben informált és legélesebb judiciumú olvasónak is alig lehetséges az igazat a hazugtól elválasztania.

A központi hatalmak közül mi úgyszólván semmit sem tettünk az ellenséges propaganda ellensúlyozására, legfeljebb egy-egy svájci vagy holland lapban tettünk cáfolatot közzé a legotrombább vádakra. A sokszor ismételt és cáfolat nélkül maradt hazugságok azután lassacskán bevett igazságokként szerepelhettek. Hiába voltunk mi humánusak a nálunk rekedt franciákkal és angolokkal, hiába voltak vitéz katonáink emberségesek egészen az esztelenség a sebesült vagy beteg ellenséggel szemben, a sok ezer újság, folyóirat és könyv harsonáin szünet nélkül szóló rágalom s a művészien preparált filmekben át világgá röpitett torzkép hitelre talált s mi barbárokként, a kis nemzetek elnyomóiként szerepeltünk a semleges külföld előtt.

Németország ugyan fölismerte a semlegesek informálásának szükségét, de későn, s a pszichológiai pillanatnak ez az elvétele a propagandahadjárat elvesztését jelentette mind Németország, mind általában a központi hatalmak számára. Fölötte tanulságos, amit erre nézve Erzberger az ő «Erlebnisse im Weltkrieg» (Stuttgart-Berlin 1920) c. memoire-jában elmond. A szerbekhez intézett ultimátum után rendelkezésre álló hetet sem. Bécsben, sem Berlinben egyáltalán nem használták ki az európai közvélemény felvilágosítására, miért kellett oly peremptorikus módon föllépni a szerb darázs-fészekkel szemben, még maga San Giuliano marchese olasz külügyminiszter is, diplomáciai ügyvivőnk feledékenységének okából csak az újságokból értesült az ultimátum átadásáról. Németországban hiányzott is az angoléhoz és franciáéhoz hasonló évtizedes propagandaorganizáció. Az egyes minisztériumoknak külön-külön sajtóosztályuk volt, amelyek minden belső együttműködés nélkül látták el sokszor ellentétes irányban a hírszolgálatot. Ily körülmények között khaotikus zűrzavar uralkodott éppen ott, ahonnan egységes irányítással a külföld felvilágosításának kellett volna irányíttatnia. Ehhez járultak még a katonai hatóságok rövidlátó intézkedései, így pl. hogy a német újságokat a hadüzenet után a német határállomások mindegyikén visszatartották s csak jó idő múlva vették észre ennek hátrányos voltát a semleges külföld kellő informálása szempontjából. Az ily módon elmulasztott időt aztán tervszerűtlen kapkodással akarták helyrehozni, amivel természetesen sokszor inkább ártottak, mint használtak. Jól ítélte meg a helyzetet Am Zehnhoff porosz igazságügy miniszter, aki – e zűrzavar láttán – már 1914 augusztus 4-én megígolta Erzbergernek a német vereséget. Különösen Belgium Németország részéről is garantált semlegességének megsértése hozta a német ellenpropagandát fölötte hátrányos helyzetbe. A kétségtelen

jogsérelemmel szemben gyenge védekezés volt a kényszerhelyzettel való argumentálás. Később a németek ismét a másik túlzásba estek s gombamódra elszaporodtak a felelőtlen magánirodák a külföld fölvilágosítása végett, s jó időbe telt, amíg a külföldi hírszolgálat irányítására Br. *Mumm* volt német követ vezetése alatt központi hivatalos szervezetet létesítettek. Később 1917-ben, amikor Ludendorff altábornagy akarta még a propagandát is irányítani, még ezt a komoly hírszolgálati szervezetet is feloszlatták. Tanulságos az is, amit Erzberger a német hadijelentések pszichológiai tévedéseiről mond. A rideg valóság helyett vagy csupa győzelemről szóltak azok, vagy az igazságot úgy elkendőzték, hogy csak a katonai szakértők érthették meg. E szisztémával nem csekély mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az éhező, nélkülöző német Hinterlandban már 1917 őszén kezdenek a háborús fáradtságnak első jelei mutatkozni, amelyet az olaszok ellen elért jelentős siker, valamint a breszt-litovszki békekötés ideiglenesen galvanizálni tudott ugyan, de tartósan föllekesíteni már nem s ezzel kész befogadó talaja lett az angolok nagy stílusú propagandájának.

A német ellenpropaganda a legszebb eredményeket a vallásos, katolikus és protestáns organizációkkal érte el, éppen mert ezek méltóságteljes, minden rágalomtól mentes és valódi emberszeretetet tükröző maguktartásával csakis jó benyomást keltettek, ahova csak termékeik eljuthattak. Így különösen a «Deutsche Kultur, Katholicismus u. Weltkrieg», mely a német kiadáson kívül angol, francia, olasz, spanyol és holland kiadásban látott mint kiváló munkát napvilágot, azután a Pfeilschlifter tanár gyűjtötte «Sammlung katholischer Soldatenbriefe», a «Katholische Monatsbriefe», a «Katholische Wochenbriefe» s az ennek mintájára a dr. Deissmanntól szerkesztett «Evang. gelische Wochenbriefe,» mind jó szolgálatokat tettek, de az entente hatalmasan organizált háborús propagandájával nem vehettek fel a versenyt. Éppen mert egységesen, anyagi forrásokkal bőven ellátott szervezetben folyt különösen Anglia propagandista tevékenysége, ezért lehetett az döntő jelentőségű.

S evvel elérkeztünk az angolok legjelentősebb propagandista szervezetének az ismertetéséhez, amelynek működése igen nagy mértékben hozzájárult bomlasztó tevékenységével a központi hatalmak vereségéhez. Ennek a bámulatraméltó propaganda-szervezetnek működését Sir C. *Stuart* «The Secrets of the Crewe House» c. művében (London 1920) fedi fel az olvasó előtt.

Lloyd George angol miniszterelnök 1918 februárjában felszólította Lord *Northcliffet*, az angol napilaptulajdonosok koronázatlan fejedelmét, hogy az ellenséges országokba irányítandó entente propagandának vezetője, irányítója legyen. Az ő elnöksége és Sir C. *Stuart* alelnöksége alatt csakhamar összeült *Crewe* marquisnak londoni lakóházában, melyet az az államnak ajánlott fel hadi célokra, a tíz tagot számláló tanácskozási bizottság főként diplomatókból, hadi-és sajtószakértőkből, s három, t. i. osztrák-magyar, német és bolgár albizottságba oszolva, megkezdte az ellenséges országokba irányítandó propagandának szervezését és kifejtését. Ami bennünket legközelebről érdekel, az osztrák-magyar albizottság két fővezetőjében régi ellenségeinket, a Times főszerkesztőjét:

Wickham Steed-et, aki 1902-1913-ig ugyanannak a lapnak volt bécsi levelezője, valamint a londoni egyetem újkori történelmi előadóját: *Seton Watson*t, az általunk jól ismert Scotus Viatort láthatjuk viszont. Mind a kettőt egyformán jellemzi az újságíró és publicista egyoldalúsága és felületessége, valamint a cinikus lelkiismeretlenségig menő kíméletlenség, párosulva boszorkányosan megvesztegető stílussal. Nincs olyan ügy, amelyet e két publicista ne tudna elfogadhatóvá, színleg igazságossá varázsolni. A német albizottságot viszont a német romantikus néplelket igen jól ismerő H. G. *Wells*, a fantasztikus regényeiről ismeretes író vezette. A polgári csatornákon át az ellenséges külföldre juthatást O. *Guest* irányította, akinek e téren kezdettől fogva bő tapasztalatai voltak.

Először az osztrák-magyar albizottság kezdett, politikai okokból, munkához. Ugyanis Lord Northcliffe éles szemével észrevette, hogy az ellenséges országokba irányuló propaganda számára a leghálásabb terep a nemzetiségek konglomerátumából álló Ausztria-Magyarország, amelyben a sok divergáló nemzetiségben megfelelő eszköz kínálkozott a monarchia haderőinek felbomlasztására, vagy legalább is megbénítására. E célnak elérése végett Lord Northcliffe emlékiratot adott át 1918 február 24-én A. J. Balfour angol külügyi államtitkárnak, amelyben a monarchia ellen irányítandó aktív külpolitika irányvonalát jelölte ki. Balfour Northcliffe programját február 26-iki válaszában bizonyos formában és bizonyos rezervációkkal, de elfogadta és magáévá tette. Körülbelül ugyané periódusban ment végbe (pontosan 1918 január 18-án) Orlando olasz miniszterelnöknek dr. Trumbics délszláv vezérrel való találkozása Londonban s ezzel a délszláv kívánalmaknak, miként azt az 1919-ben kiadott korfui proklamáció tartalmazta, kölcsönös engedékenységgel való harmóniába hozatala az olasz követelésekkel, melyeket az 1915. április 26-i híres londoni jegyzőkönyv már teljesen honorált volt. Kettejüknek hosszas tárgyalásai azt eredményezték, hogy 1918. április 7-9-iki kelettel megegyeztek egy Rómában tartandó kongresszusban, amelyen az osztrák-magyar monarchia valamennyi nemzetisége képviselőt nyert, s azon a közös programot tárgyalták meg. Ugyancsak februáriusban küldte le Northcliffe Steedet és Seton Watsont a monarchiaellenes propaganda közelből való irányítására.

Northcliffe lord memoranduma Balfourhoz nem tartalmazott sem többet, sem kevesebbet, mint az osztrák-magyar monarchiának feldarabolási programját, mert a belső összetételében gyengébb duális monarchián keresztül akartak Németország testéhez közel férközni. Az olaszok sejtették, hogy a caporettoi (12. isonzói csata) nagy győzelem után az osztrák-magyar és német hadvezetőség, kapcsolatban a francia hadszíntéren megindított offenzívasorozattal, döntő támadásra készül s ha sikerül Olaszország katonai erőit végleg megbénítani, avval nagyon megnő Németország győzelmének esélye a francia-angol-amerikai arcvonalon is. Életbevágóan fontos volt tehát, hogy a készülő olaszellenes offenzívát vagy vereséggé változtassák, vagy legalább is hatásában annyira gyengítsék, hogy az célját ne érhesse el. Northcliffe lord a hadi kabinet felhatalmazásával hamarosan munkához lát a fenyegető veszély elhárítására. Angol, olasz, francia és ame-

likai szövetségi képviselőket hív egybe tanácskozásra Londonba s ezen a már Itáliába küldött W. Steed és Seton Watson bízatnak meg egy szövetségközi albizottság élén a propaganda irányításával. Ebben az albizottságban Steed ajánlatára még a monarchiának nemzetiségei is reprezentálva voltak egy-egy taggal, ami igen észszerű volt nemcsak a nyelvi nehézségek gyors leküzdése érdekében, de azért is, mert az egész propaganda a monarchia nemzetiségeire gyakorlandó hatásra volt felépítve, s így fajtestvéreik egész lelkiületét azok ismerhették legjobban, akik maguk is ugyanabból a nemzetiségből valók. A bizottság április 18-án kezdte meg munkáját. Mindenekelőtt egy több nyelvű nyomásra berendezett nyomdát szereztek meg Reggio Emiliában s röpcédulákon kívül főként egy cseh, lengyel, délszláv és román nyelven írt heti folyóirat kinyomatását vették munkába, amelyhez az anyagot *Borghese* herceg szerezte be időnkint Bernből. E propaganda-nyomtatványokat aztán egy-egy repülőgépről, továbbá rakéták, kézi- és nehézgránátokba rejtve, végül az osztrák-magyar hadseregből dezertált katonákból összeállított járőrök útján továbbították az ellenséges csatavonalba. Az ily módon szétszított propagandanyomtatványok száma sok millióra rúgott. Ezenkívül oly helyeken, ahol a két ellenséges lövészárókvonal elég közel volt egymáshoz, grammofonokat állítottak be, amelyek cseh, szlovák és délszláv népdalokat játszottak.

Az osztrák-magyar albizottság állandó összeköttetésben volt a Crewe-házban dolgozó Steeddel és Seton Watsonnal, valamint az entente-államokban és semleges országokban tanyázó cseh, lengyel, román és délszláv komitékkel.

5. *A. Guest* révén megszervezték a propaganda-nyomtatványoknak a semleges országokon keresztül a monarchiába irányított csempész-szolgálatát is.

A bomlasztó propagandának hatása csakhamar jelentkezett a szökések hirtelen, lavinaszerű megszorodásában; s ebből C. Stuart azt következteti, hogy a Crewe-házban szervezett propaganda nagy mértékben hozzájárult az áprilisi tervezett s gondosan előkészített osztrák-magyar támadás kényszerű elhalasztásához. Annyi tény, hogy egy kedves tanítványom, aki 1918 május havában jött haza szabadságra az olasz frontról, szomorúan közölte velem azt a deprimáló ténytet, hogy a rajvonal mögötti hidakon és vasúti állomásokon sok helyütt hiányzott a katonai őrség, s ezzel megvolt a lehetősége a mögöttes országrészekbe való szökődésnek. Az ily módon elszököttekből verődött azután össze a «lógósok»-nak az a nagy csapata, mely az októberi lázadásnak hű csatlósa lett. Az ellenséges raj vonalba végbement délszláv, cseh és román szökések számát természetesen az entente-szakértők jobban ismerhetik, mint mi, de annyit nyugodt önérettel állapíthatunk meg, hogy a leírhatatlan nélkülözések és szenvedések ellenére a magyar csapatok az osztrák-német csapatokkal hűségesen kitartottak, árulót közülük még az ellenséges írók, még C. Stuart sem tud megnevezni, sőt kénytelen elismerni, hogy a magyar katonák vitézül küzdtek a Montellon a piavei támadáskor. Azt bátran elfogadhatjuk tényként, hogy a Crewe-házból irányított szüntelen propaganda hatása a cseh és délszláv nemzetiségű csapattestekben fokozódó szökésekben tükröződött s ezzel nem csekély mértékben járult hozzá előkészített olaszellenes offenzívánk ismételt elhalasztásához s a

Piave-menti kudarchoz, hiszen köztudomású, hogy a támadás terveit a monarchia haderejében szolgáló szláv nemzetiségű vezérkari és törzstisztek árulták el ellenfeleinknek. A propagandabizottság tagjai kétségtelenül megérdemelték Diaz tábornoknak a pia ve i sikertelen támadás után kifejezett köszönetét. A propaganda-tevékenység azután sem szünetelt az osztrák-magyar arcvonalon s augusztus végén már annyira kifejlesztették, hogy naponta egy milliót tudtak szétosztani a propaganda-nyomatványokból. Különösen az Unió fegyverkezésének állandó növekedéséről közölt statisztikai adatok és grafikus ábrák hathattak nyomasztóan a négy éve hűségesen küzdő magyar és osztrák-német csapatokra s valóban nem csoda, hogy a bolgár árulás híre, párosulva a német visszavonulással, amelynek terjesztéséről ugyancsak nem feledkezett meg a Crewe-ház propaganda-bizottsága, a küzdelem hiábavalóságának csüggesztő hatását váltotta ki bennük s ezzel csökkentette ellenálló képességüket a végső harcban 1918. október végén. Itt kell megemlékeznünk arról is, hogy a bolgár árulásnak előkészítése a szófiai amerikai főkonzulnak tagadhatatlan érdeme; ez volt az az archimedesi pont, amelyből a központi hatalmak erős védőgyűrűjét áttörhették s érdekes megfigyelni, hogy ez még a Crewe-házból irányított bolgár propaganda-albizottság munkaprogrammján is észrevehető, amelyet Northcliffe lordnak 1918 május 24-én Balfourhoz intézett memoranduma körvonalozott. T. i. Bulgária határvonalainak, illetve az esetleg autonóm Macedónia kiterjedésének megállapítása egy, az Egyesült-Államok elnöklete alatt határozó szövetségi bizottság feladatává tétetett s ami még ennél is fontosabb, *azt, hogy milyen politikai célok vezérlik az entente-ot Bulgária irányában, az Egyesült Államok szófiai képviselője útján kell a bolgárok tudomására hozni.* Northcliffe lord memorandumának e része egészen leplezetlenül elárulja azt a befolyást, melyet az Uniónak szófiai főkonzula a bolgár politikai körökre megszerzett. Az Unió nem üzent hadat Bulgáriának, diplomáciai képviselője ott működhetett a bolgár fővárosban, s ügyesen fölhasználhatta azt a politikai tévedést, amelyet a központi hatalmak a bukaresti békében Bulgária irányában elkövettek. Bulgária nem kapván meg közvetlenül s azonnal a Romániától elfoglalt Dobrudzsát, a központi hatalmak iránt hűséges Radoslavov kabinetje nem tarthatta fenn tovább magát s bukása után, 1918 nyarán, az ententebarat Malinov kormány került uralomra, evvel lehetővé tevén a későbbi árulást. C. Stuart egészen nyíltan el is mondja, hogy Malinov emissariusokat küldött tárgyalás végett az entente-hatalmakhoz s ezekkel megértették, hogy a tárgyalásokba leendő bocsátkozásnak négy előfeltétele van: Ferdinánd királynak és családjának elűzése a trónról; teljes szakítás Németországgal; demokratikus kormányzás létesítése; egy, az entente hatalmak és az Unió égisze alatt létesítendő balkán-konföderáció irányába való orientálódása Bulgáriának. S e feltételekhez még a Crewe-ház propaganda-bizottsága útján lanciroztatták azt a nem hivatalos hírt is, hogy «Bulgáriától csak akkor fogadnak el a szövetségesek javaslatokat, ha eklatáns bizonyítékát szolgáltatja az eddig követett politikával való szakításnak.» Nos, Malinov kormánya, követve a szófiai amerikai főkonzul sugalmazását, bizonyítékot is szolgáltatott: megnyitotta frontját, elárulta szövetségeseit, elűzte királyát, teljesen az entente karjaiba

vetette magát s – jutalmul megkapta az őt gúzsba kötő neuilly-i békét, mely őt elzárja az Aegei-tengertől.

Végül még a német csatavonal elleni propagandatevékenységről kell megemlékeznünk. Sir C. Stuart művéből tudjuk meg, hogy Swinton ezredes már 1914 októberében kísérletezett a német csatavonalon repülőgépek útján továbbított propaganda-nyomtatványokkal, azonban a katonai hatóságok részéről semmi támogatásban sem részesülvén, csakhamar kénytelen volt ebbeli tevékenységét megszüntetni. Ettől kezdve hosszú időn át csak a csempész-ügynökségeket létesített S. A. Guest küzködött egyedül, minden hivatalos elkedvetlenítés ellenére, a propagandának az ellenséges államokra való kiterjesztésével. 1916 tavaszán aztán létesítettek az angol hadügyminisztérium hírszolgálati osztályában egy propaganda-alsztyált, amely kezdetben főként arra terjeszkedett ki, hogy a német hivatalos híreket a német hadifoglyok rossz bánásmódjáról röpcédulák, fotográfiák, levelek útján megcáfolja. Ebből nőtt ki lassan a német csatavonalon működő propaganda-tevékenység 1917 folyamán s mikor ennek sikereiről biztos híreik voltak ellenségeinknek, 1918 tavaszán a francia nagy főhadiszállással való együttműködésben havonta körülbelül egy millió röplapot juttattak el az ellenséges arcvonalba. Kezdetben a propagandatermékeket repülőgépekkel továbbították ledobálás útján, később azonban ezt az angol hadvezetőség eltiltotta. A tilalom oka az volt, hogy a német hadvezetőség az elfogott repülőkkal szemben alkalmazandó súlyos büntetésekkel nemcsak fenyegetőzött, hanem amikor sikerült két angol repülőt propagandanyomtatványokkal elfogni, azt be is váltotta. Ettől kezdve impregnált papirosléggömbökkel, melyek csomagjaikat időnként automatikusan szórták le a földre, továbbá rakétákkal, kézi és nehézgránátokkal juttatták el a propagandatermékeket a német arcvonalba.

Mikor azután Northcliffe lord 1918 februárjában a propaganda legfőbb irányítását átvette, figyelmét az osztrák-magyar monarchia hadseregébe irányított propagandára szentelte. 1918 május elején azután Northcliffe lord felszólítására H. G. Wells vállalta magára a német arcvonala irányuló propaganda-irodalom megírását, s e munkában neki dr. *I. W. Headlam-Morley* cambridge-i egyetemi tanár segített. A regényíró Wells a német psziché kitűnő ismerőjének bizonyult. Már Balfournak átnyújtott s az ő alap-gondolatait feltüntető emlékiratában is elárulja ezt. A program az volt, hogy mindezekelőtt a csatavonalban harcoló német katonasággal közölje mindazt a kedvezőtlen tényt, amit a német hadvezetőség jónak látott elhallgatni. Itt a legtöbbet lehetett várni a korlátlan bűvárhajóharc eredménytelenségének adatokkal való bebizonyításától s az amerikai csapatszallítások háborítatlan növekedése dokumentálásától. Ezzel a harci kedvnek lelohasztását s a további küzdelem hiábavalóságának belátását várhatták a propaganda irányítói. Másfelől arról is gondoskodtak, hogy az entente hadicéljait mennél kedvezőbb színben tüntessék fel a német katonák előtt. Erősítették, hogy a küzdelem nem Németország megsemmisítésére irányul, hanem a háború intézménye ellen, céljuk a szabad nemzeteknek szabad társulása a Népszövetségben az örök világbéke biztosítására; s ebben Németország is részt vehet, ha lerázza magáról háborús hatalmasainak igáját,

akik világoralmra törnek, s demokratikus belső átalakulásával biztosítékát nyújtja annak, hogy a világoralmi vágyal szakított. Ha ellenben a józan belátás nem lesz úrrá a német nemzeten, akkor legyőzése után is izoláltan marad s ezzel megélhetését saját maga teszi lehetetlenné. A szövetségesek hadicéljai: az örök béke létesítése Wilson 14 pontja és későbbi enunciaciói alapján.

A Crewe-házban tevékenykedő bizottságnak az olyan eltévelyedés, mint *Liehnowszky* hercege az ő «Meine Londoner Mission» című mémoire-jában, mely 1918 legelején Svájcban látott napvilágot, valamint *Muehlon*-nak: «Die Verheerung Europas» című visszaemlékezése a háborút közvetlenül megelőző időkre, csak kapóra jöhetett, hogy ezzel Németországnak háborús felelősségét német tollból bizonyítsák a német közönség és katonaság előtt. Sokszorosították is, s millió számban juttatták el nemcsak a német mögöttes országrészbe, de a lövészárkokba is.

Kétségtelen, hogy nagyjában a német hadvezetőség által elhallgatott igaz tényeket tártak a német katonák elé, de viszont ki kell emelnünk azt is, hogy a propagandának főleg azért lehetett és volt hatása, mert kellően kivárták a helyes pszichológiai pillanatot, amikor a német hadvezetőségnek nem sikerült kicsikarnia a döntő győzelmet s a taktikai sikerek kívánta tömegáldozatok nem hozták meg a végcél elérését, a döntő győzelmet, sőt a stratégiai fölény helyébe 1918 július 19-től kezdve a balsikerek sorozata lépett és elkerülhetlenné vált a stratégiai visszavonulás. Ekkor dolgozott a helyes pszichológiai alapra épített Northcliffe-propaganda a legerősebben s természetesen a legsikeresebben. A balsikerek láttán a német katona fogékonnyá vált az ellenséges propaganda befogadására, annál is inkább, mert az egész német nemzetet sohasem fűtötték világoralmi vágyak. A milliósámra közébe szórt, ügyesen stilizált propaganda-termékek pedig arra csábították, rázza le magáról II. Vilmos császár és tanácsadóinak uralmát, mert csak ezen az úton juthat el a békéhez. Ezért a Crewe-ház, bárha nem is direkte, de indirekte a német, osztrák és magyar forradalmak ügyes előidézésével alaposan vádolható.

Azok ellen a szellemi fegyverek ellen, amelyekkel az entente a háború utolsó esztendejében dolgozott, a német és osztrák-magyar hadvezetőségnek védekezése vajmi gyenge volt. A röpcéduláknak és egyéb ellenséges nyomtatványoknak beszolgáltatóit jutalmazni, eldugóit büntetni teljesen elégtelen eszköz volt, mert hiszen az entente-propaganda főként a lelkek megbénítására irányult, sajnos, teljes sikerrel.

A főhiba azonban az volt, hogy a központi hatalmak elmulasztották a kellő pszichológiai időpontok kiaknázását. Igazat kell adnunk *Tisza István* 1915 december 5. és 25-iki felségelőterjesztéseinek,* hogy 1915 őszén az ostromlott várhoz hasonló helyzetben levő központi hatalmak oly relatíve kedvező helyzetben voltak, amely lehetővé tette volna egy megegyezéses, annexiómentes béke megkötését, ha azt kellő békepropagandával az entente nemzeteinek köztudatába ültették volna. Ezt megtenni elmulasztották.

* Fraknói V.: Die ungarische Regierung u. die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919. 37.1.

Az utolsó nagy alkalom az entente hadait felbomlasztó propagandára a breszt-litovszki és bukaresti béketárgyalások voltak. Ha ott az egész nagyvilág előtt bebizonyítjuk a megért és békére való őszinte készségünket, ezzel oly hatalmas fegyvert szereztünk volna nyugati ellenségeinkkel szemben, hogy az még a művészi tökélyre emelt entente-propagandának minden mesterkedését is messze túlszárnyalta volna hatásaiban. Sajnos, a monarchia részéről egy diplomata-dilettáns, Németország részéről pedig egy, a katonai körök agresszivitásának engedő külpolitikus vezette a béketárgyalásokat s nem-hogy szellemi fegyvert kovácsolt volna a nyugati hatalmak elleni lelki békeoffenzívára, hanem még módot adott az ellenünk irányuló, már lankadó harci kedv felélesztésére.

A pszichológiai, szellemi fegyverekkel való küzdelemben mi voltunk az ügyetlenebbek, gyengébbek s alulmaradásunk materiális okain kívül ez volt a perdöntő.